

Presnimak razglednice Zemaljske bolnice u Grazu sa crkvom *Presvetom Spasitelju* (vlasništvo obitelji Gabrić, Beč)
Copy of a postcard of the National Hospital in Graz with the church to the Most Holy Saviour (property of the Gabrić family, Vienna)

Sandra Križić Roban

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

**Zaboravljeni arhitekt
Franjo Gabrić**Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predan 18. 9. 1998.

Ovom prilikom posvetit ćemo pozornost samoborskom arhitektu Franji Gabriću, čija je arhitektonsko-građevinska djelatnost stjecajem okolnosti zaboravljena. Nedavno je spomenut kao autor crkve izgrađene početkom stoljeća u sklopu kompleksa Zemaljske bolnice u Grazu.¹ Tragom tog podatka nastavljeno je istraživanje, koje je naposljetku rezultiralo zanimljivim otkrićima, o kojima će biti riječi u nastavku.

Franjo Gabrić rođen je 3. studenoga 1877. godine u Samoboru, gdje je završio osnovnu školu. Zemaljsku višu realnu gimnaziju pohađao je u Grazu, gdje je 1896. maturirao; nakon toga godinu dana služio je vojsku kao dobrovoljac u 53. c. i kr. pješadijskom puku.

U srpnju 1902. položio je 2. državni ispit Visoke tehničke škole u Grazu; drugu polovicu godine proveo je namješten kao arhitekt Građevinskog odsjeka Zemaljske vlade u Ljubljani. Početkom 1903. godine stupio je u službu građevinske uprave za izgradnju zemaljske bolnice i medicinskih klinika u Grazu, na čijoj je izgradnji radio sve do završetka projekta, 1912. godine. Za vrijeme gradnje bolnice pa sve do početka Prvoga svjetskog rata bio je namještenik Zemaljskog građevinskog ureda u Grazu. Tijekom službe nekoliko je puta unaprijeđen; Austriju je napustio kao nadinženjer 8. položajne grupe.

Kompleks Zemaljske bolnice i crkva Presvetog Spasitelja u Grazu

Netom po završetku studija, Gabrić je kao mladi arhitekt stupio na odgovorno mjesto pri Građevinskoj upravi za izgradnju Zemaljske bolnice i medicinskih klinika u Grazu, na čemu je radio punih devet godina.² Sudjelovao je pri izradi studija i projekata za sve građevine i njihova postrojenja, te nadzirao i rukovodio građenjem tog uistinu velikog kompleksa. Bolnica je u to doba obuhvaćala 26 objekata (ukupne površine 32 500 m²) i značila opsežan zadatak, kojim je trebalo riješiti mnoge probleme vezane uz suvremenu higijenu i zdravstvo. Upravo s tim će se problemima Gabrić susresti pri povratku u Zagreb, gdje će biti u prilici pokazati vlastite sposobnosti u kontekstu izgradnje bolničkih objekata.

Gradnja kompleksa *Zemaljske bolnice* u Grazu započeta je u okviru ambicioznog plana Zemaljskog građevinskog ureda Štajerske.³

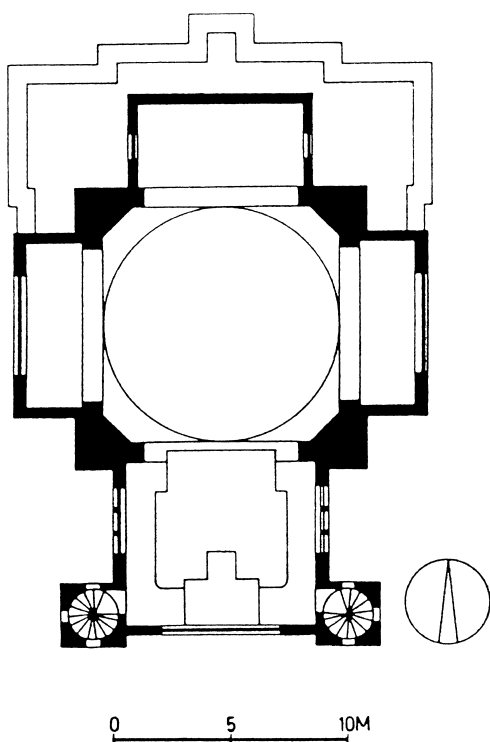
Crkva *Presvetog Spasitelja* nalazi se na kraju središnje aleje bolničkog kompleksa, na uzvišenom dijelu terena. Sagrađena je 1912. godine u prevladavajućem stilu bečke secesije, odnosno prema izravnom uzoru – Wagnerovoj crkvi *Sv. Leopolda* na Steinhofu. Os aleje vodi do prilaznog stepeništa, koje se preko terase nastavlja do podnožja građevine križnog tlocrta, iznad čijeg se križišta uzdiže kupola nad tamburom. Pročelje je flankirano sa dva niska ugaona tornjića. Luneta portala izvedena je u staklu u tehnici vitraja i omeđena je sa dva u stucco izrađena anđela s trubljama.

U oblikovanju bolničkih građevina kao i u izvedbi cjelokupnog crkvenog zdanja osjeća se utjecaj Otta Wagnera. Valja spomenuti kako se dugo vremena nije znalo da je Franjo Gabrić autor projekta crkve. Naime, tek 1979. godine objavljen je članak u kojem je crkva atribuirana samoborskom

Sažetak

Unatoč prosječnosti stvaralačkog opusa arhitekta Franje Gabrića, koji je i u doba nastanka bio ocijenjen primarno tehničko-konstruktivnim, a manje arhitektonsko-umjetničkim, autor zavrijeđuje da ga izdvojimo iz anonimnosti i sagledamo u kontekstu racionalizacije i stvarnih arhitektonskih potreba razdoblja između dva svjetska rata.

U radu se prvi put prikazuje cjelokupan arhitektov opus – gradačke, samoborske i zagrebačke realizacije, među kojima mu se, s obzirom na pronađenu arhivsku dokumentaciju, pripisuje osnova stambenog naselja Prve hrvatske štedionice na Trešnjevci.

Tlocrt crkve Presvetom Spasitelju, 1909. (izvor: *Dehio Handbuch – Die Kunstdenkmäler Österreichs*)

Ground-plan of the church to the Most Holy Saviour, 1909. (source: *Dehio Handbuch – Die Kunstdenkmäler Österreichs*)

Današnji izgled pročelja crkve Presvetom Spasitelju (snimila: Sandra Križić Roban)

Present appearance of the front of the church to the Most Holy Saviour (photo by Sandra Križić Roban)

arhitektu.⁴ Istodobno s izdanjem posvećenom *utemeljiteljskom razdoblju* Graza objavljen je i *Dehio – Graz*, u kojem je također crkva pripisana Franji Gabriću.⁵

Iako nam se danas crkva svojim oblikovanjem, te osobito brojnim citatima slavnog uzora ne čini stilski posebno uvjerljivom,⁶ ona je, prema mišljenju Friedricha Bouviera, »zajedno s ostalim bolničkim objektima najveća secesijska arhitektonska cjelina u Austriji«, pri čemu autor ističe kako je nakon restauracije učinjene 1982. godine moguće ponovno uvidjeti umjetničke kvalitete tog značajnog spomenika secesije u Štajerskoj.⁷ No arhitektonska analiza crkve *Presvetog Spasitelja* bila bi nemoguća ako bismo pritom izuzeli Wagnerov predložak, u kojemu je moguće iščitati temeljne tendencije sakralne arhitekture tog razdoblja.

Novim konstruktivnim metodama, kojima je omogućena veća prostranost te istodobno veća ekonomičnost izvedbe (prvenstveno eliminacijom potpornih elemenata), postignuti su novi prostorni učinci. Njih je Wagner iznio obrazlažući svoje funkcionalno-nesentimentalne arhitektonske predodžbe: *Loša ventilacija prostorija, zbog koje se u toplim razdobljima događaju velike temperaturne razlike, hladni i vlažni podovi, nemogućnost grijanja prostorija, propuh, neugodne stepenice, koje su osim toga prepuštene atmosferskim utjecajima,*

*pomanjkanje toaletnih prostorija, nedovoljna rasvjetljenost, česte potrebe za popravcima građevine, što povećava troškove, nedovoljan broj ulaza i izlaza, slobodnostojeće propovjedaonice s neprikladnim pristupom, potpuno zapostavljene akustičnih i optičkih zahtjeva prilikom izvedbe oltara, pomanjkanje prostora u slučaju nesreće – sve su to stvari koje, obzirom na naše današnje poglede, moraju izazvati porugu.*⁸ Wagneru je bilo izuzetno važno u potpunosti ispuniti svrhu građevine, odabrati najprikladniji mogući materijal te postići jednostavnu i ekonomičnu konstrukciju, nakon čega se upuštao u ono što većinu ipak najviše zanima, a to je razmatranje oblika.

»*Građevina bez stila*«, kako je u povodu otvorenja Wagnerovu crkvu u bolničkom kompleksu Steinhof okarakterizirao austrijski car,⁹ uvelike je utjecala na činjenicu da je prilikom izgradnje crkve u Grazu odbačen prvotni neogotički projekt, te da se Franjo Gabrić u brojnim konstruktivnim detaljima priklonio rješenjima uvaženog bečkog kolege. Gabrić je nacрте dao na razmatranje dijecezi *Seckau* 31. 3. 1909. godine, a dozvola za gradnju uslijedila je nekoliko mjeseci potom. Prilikom službenog otvorenja bolnice 20. svibnja 1912. posvećena je i crkva, koja je 1919. uzdignuta u rang župne crkve.¹⁰

Dekorativna pročelna artikulacija nije izvedena prema izvornim zamislima arhitekta, stilski primjereniji- ma razdoblju secesije (snimila: Sandra Križić Roban)

The decorative design of the front was not made according to the architect's original ideas, stylistically more suitable to the Sezession period (photo by Sandra Križić Roban)

Pogled prema svetišću s freskom koja prikazuje Krista kao spasitelja i tješitelja patnika, koju je 1912. naslikao Alfred Schrötter (snimila: Sandra Križić Roban)

View facing the shrine with a fresco depicting Christ as the saviour and consoler of sufferers, painted in 1912 by Alfred Schrötter (photo by Sandra Križić Roban)

Iako zbog naglašene kupole odaje dojam građevine centralnog tlocrta, crkva *Presvetog Spasitelja* odgovara konceptu longitudinalne građevine. Jednako kao i u bečkom primjeru, i u Grazu je primijenjena konstrukcija »kupole u kupoli«, s time da je u oba primjera vanjska kupola dodatno istaknuta tamburom, pa je tako oblikom i proporcijom usklađena s eksterijerom. Statički sustav, slično kao i kod *Steinhofa*, izveden je od armirano-betonskog kostura, dok se tambur sastoji od 12 betonskih stupaca, koje podržava sustav radijalno postavljenih greda. Taj nosač u obliku rešetke preuzima napetost ljuške vanjske kupole, te djelomično i opterećenje unutrašnje kupole i to preko tlačnog cilindra i napetih rebara.¹¹

Tambur je raščlanjen sa 12 prozora, od kojih su četiri postavljena u smjerovima I-Z i S-J, te su kroz svijetle otvore povezani s prozorima čiji se zazidani otvori naziru na rebrastom svodu unutarnje kupole. Taj koncept osvjetljenja kroz kupolu nije izveden do kraja, čime je izgubljen efekt osvjetljenosti cjelokupnog prostora, dok je lagana i za to doba smjela betonska konstrukcija kupole ostala nevidljiva.¹² Izvedeno rješenje ostavlja dojam kupole nad pendantivima.

Najveća se razlika između dvije crkve zamjećuje u dekoraciji – kako unutrašnjosti, tako i vanjskih dijelova. Pročelja

crkve *Presvetog Spasitelja* su žbukana i ukrašena kontinuiranim vodoravnim užljebljenjima, dok je u zoni vijenca uokolo čitave građevine izveden motiv girlandâ. Nalazimo ga i na ugaonim tornjićima te iznad prozora na tamburu. Treba spomenuti da je motiv girlanda zastupljen i na brojnim bolničkim zgradama, sagrađenim istodobno kad i crkva.

Već spomenuti motiv anđela što pušu u trublje svojedobno je izazvao veliko negodovanje. Naime, za ondašnje poimanje jasno vidljive ženske grudi anđela uzbudile su publiku, jer prema učenju crkve, anđeli su bespolna bića.¹³

Za razliku od toga, kipovi anđela na Wagnerovoj crkvi su slobodnostojeći, decentno odjeveni te u prikladnoj pozi ruku sklopljenih u molitvu (izradio ih je Otnar Schimkowitz). Cjelokupna artikulacija pročelnih površina, s kamenim pločama učvršćenima bakrenim klinovima, koji su istodobno funkcionalni i dekorativni element, majstorski upotpunjena vitrajima Kolomana Mosera i zaključena kupolom čije su bakrene ploče nekada bile pozlaćene, jednako kao i unutrašnja oprema, istančanim se arhitektovim objedinjavanjem u cjelinu s pravom ističe kao jedan od vrhunaca secesijske arhitekture. K tome, Wagner je kupolu i tambur oblikovao tako da ih je zajedno obložio bakrenim pločama. Za razliku od njega, Gabrić je bakrenim pločama prekrpio samo kupolu,

dok je tambur žbukan, čime naravno nije postigao isti, upečatljivi dojam *gesamtkunstswerka*.

Franjo Gabrić suzdržan je u primjeni pozlaćenih elemenata jednako kao i u oblikovanju brojnih detalja izvedenih u mesingu, poput ograde svetišta, okova klupa, zidnih svjetiljki ili oplate radijatora. Unatoč očitom utjecaju bečkog predloška Gabrić pokazuje samosvojnost, odlučivši se za suzdržan, gotovo skroman izraz, istodobno se koristeći najsvremenijim konstruktivnim saznanjima koja donosi secesija. Funkcionalna razlika dvaju uspoređivanih primjera sadržana je u činjenici da crkva u Grazu nije isključivo bolnička kapela, već župna, i slobodno je dostupna u okviru bolničkog kompleksa.¹⁴ Stoga je u Grazu ostvareno planirano grijanje, dok su sanitarne prostorije i liječnička soba pretvorene u kapelu namijenjenu krštenju. Činjenica da je crkva *Presvetog Spasitelja* jedini sakralni spomenik razdoblja secesije u Štajerskoj dodatno ističe ovog zaboravljenog samoborskog arhitekta.

Treba spomenuti da je osim crkve Franjo Gabrić u Grazu izgradio i vlastitu kuću, nedaleko od kompleksa bolnice. Sudeći prema fotografijama iz vremena izgradnje, pri njenoj realizaciji ostao je priklonjen stilski neopredijeljenoj skupini urbanih vila kakve su se gradile na prijelazu stoljeća u neposrednoj okolici Graza.

Osvijetljeno predvorje ispod emporje s orguljama podsjeća na znameniti Wagnerov uzor (snimila: Sandra Križić Roban)

The illuminated vestibule below the gallery with the organ is similar to the renowned Wagner's model (photo by Sandra Križić Roban)

Zbog zazidanih otvora ne zamjećuje se primjena konstrukcije »kupole u kupoli«, pa unutrašnjost nije dovoljno osvijetljena, dok izvedeno rješenje izgleda poput tradicionalne kupole na pandantivima (snimila: Sandra Križić Roban)

Due to the walled-up openings the »dome within the dome« construction is not noticeable, and the interior is not sufficiently illuminated, whereas the built structure looks like a traditional dome on pendentives (photo by Sandra Križić Roban)

Presnimka fotografije iz vremena oslikavanja freske u svetištu, s lijeve strane stoji Franjo Gabrić (vlasništvo obitelji Gabrić, Beč)

Copy of a photograph from the time the fresco in the shrine was painted, Franjo Gabrić is standing on the left (property of the Gabrić family, Vienna)

Akvarelirani idejni nacrt pročelja crkve stilski je primjereniji razdoblju secesije (vlasništvo obitelji Gabrić, Beč)

The water-colored preliminary design of the church front is stylistically more suitable to the Sezession period (property of the Gabrić family, Vienna)

Samoborske realizacije

Potkraj 1918. godine Gabrić je napustio službu u Grazu te iduće godine postao tehnički savjetnik Građevinskog odsjeka Zemaljske vlade u Zagrebu, i za sljedeće dvije godine uznapredovao do položaja građevinskog inspektora.¹⁵ Još tijekom boravka u Grazu Franjo Gabrić ostvario je nekoliko projekata u rodnome Samoboru. Ono po čemu ga Samoborci najbolje poznaju dvije su zgrade podignute na glavnome gradskom trgu – Klešćićeva ljekarna te Samoborska štedionica.

Prostor Trga kralja Tomislava sa zgradama visoke ambijentalne i graditeljske vrijednosti definira gradsko tkivo prema urbanim i morfološkim počelima. Kao što je poznato, njegov je oblik u potpunosti određen potkraj prve četvrtine ovog stoljeća,¹⁶ a pojedini objekti koji su na njemu sagrađeni u 20. stoljeću skladno su upotpunili i mjerilom i raščlambom pročelja postojeći ansambl.

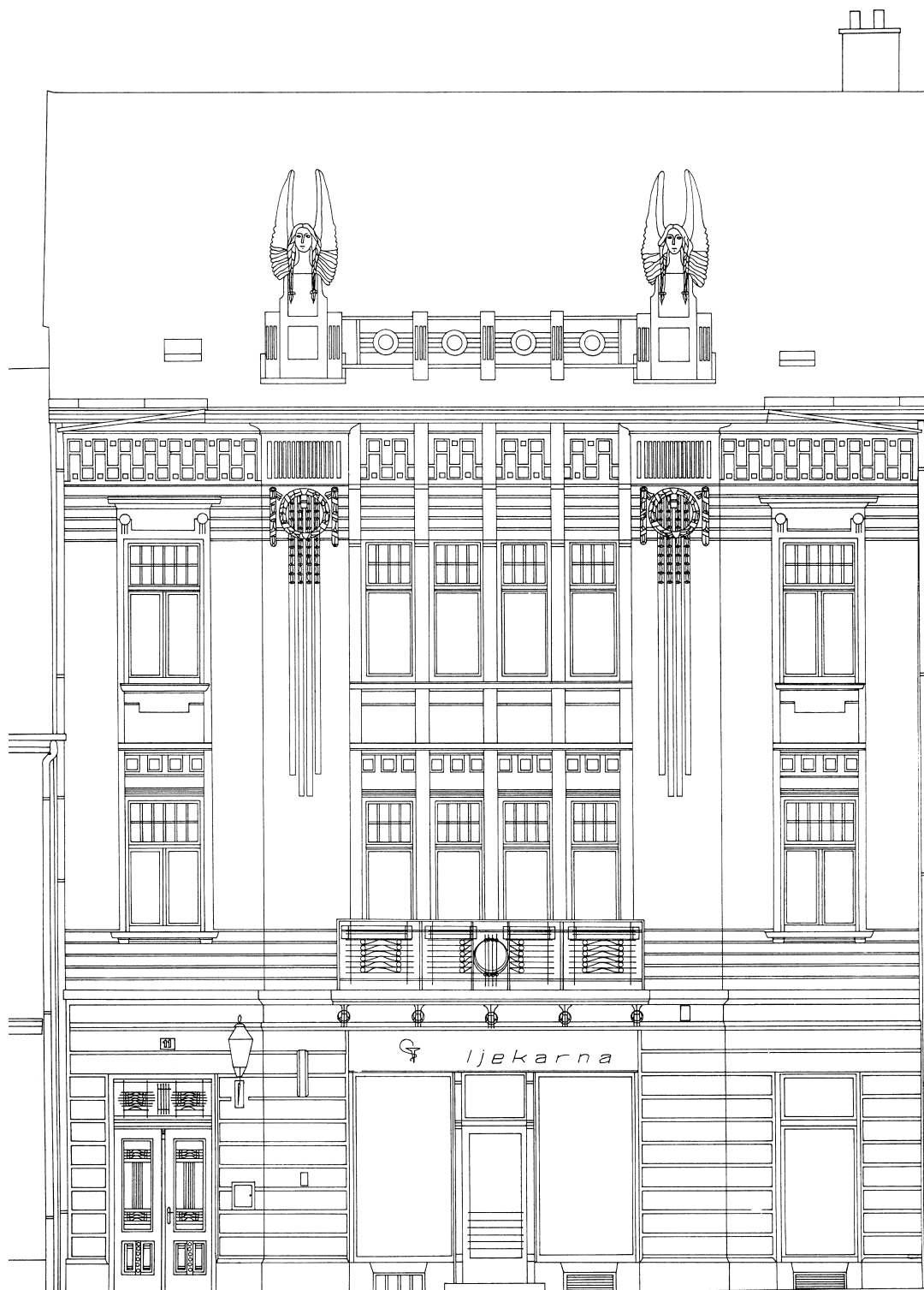
Na južnoj strani trga 1908. godine Franjo Gabrić dovršio je kuću čiji je vlasnik bio ljekarnik Mirko Klešćić.¹⁷ U prizemlju te skladne dvokatnice, koja se visinom i vertikalnim usmjerenjem pročelne artikulacije ističe od okolnih zgrada, i danas se nalazi ljekarna, dok su katovi namijenjeni stanovanju. Oblikovanje pročelja govori u prilog koliko je Gabrić u to doba bio pod utjecajem bečke secesije, a vještina kojom je iskoristio stilski ujednačen dekorativni inventar i danas je zamjetljiva. Prizemna zona pročelja raščlanjena je nizovima vodoravnih užljebljenja, poput crkve u Grazu, dok se u gornjem dijelu izmjenjuju žbukani, pozlaćeni, obojani elementi kao i oni izvedeni u metalu i keramici. Iznad vijenca, u zoni krovišta, postavljena su dva krilata ženska poprsja, položajem prateći simetričan raspored oblikovnih elemenata.

Začelje je promijenjeno, a poput ostalih kuća izgrađenih sa južne strane trga raščlanjeno je balkonima koji upotpunjavaju slikoviti ansambl uz rječicu Gradnu.

Godine 1911. na sjevernoj strani istoga trga (koji je do 1925. nosio ime Leopolda Salvatora) srušena je kuća pokojnog kanonika Glasića, da bi se pripremio teren za izgradnju Samoborske štedionice.¹⁸ Nacrt za prostranu jednokatnicu s mansardom »koja će se odlikovati ukusnom vanjštinom najmodernijega sloga, (...) je izradio naš domaći sin, arhitekt g. Fran Gabrić, koji je poznat kao vrstan stručnjak u arhitektonici.«¹⁹

Ivan Sudnik, kroničar brojnih samoborskih događanja, spominje kako je pročelje bilo izvedeno u »stilu tada cvatuće secesije, iz dvobojne žbuke naravnog samoborskog pijeska«,²⁰ no sudeći prema fotografiji snimljenoj početkom 20-ih godina, zgrada je od vremena izgradnje do danas zadržala identičan vanjski izgled.²¹ Središnji rizalitni dio je od bočnih dijelova pročelja odijeljen naglašenom rustikom, i nizom mansardnih prozora ulazi u zonu krovišta. Rizalit je dodatno naglašen istaknutim krovicom i svjetlijom bojom žbuke. U žbuci su izvedene uklade parapeta prozora na katu i mansardi. Mnogo suzdržanije oblikovanje pročelja nego što je izvedeno u slučaju Klešćićeve ljekarne možemo protumačiti i karakterom namjene zgrade, čija vanjština odaje sigurnost i nadašve zatvorenost, primjerenju bankovnoj ustanovi.

Unutrašnjost štedionice je tijekom vremena nekoliko puta pregrađivana, a kako o tome nema izvorne arhitektonske i

Pročelje Kleščićeve apoteke sagrađene 1908., Trg kralja Tomislava 11, Samobor (nacrt IPU, Zagreb)
The front of Kleščić's Pharmacy built in 1908, 11 King Tomislav Square, Samobor (design of the Institute of Art History, Zagreb)

Današnji izgled Klešćićeve apoteke (snimio: A. Žmegač)

Photograph of the present appearance of Klešćić's Pharmacy (photo by A. Žmegač)

fotografske dokumentacije, onemogućen je uvid u načela kojima se Gabrić vodio pri uređenju interijera. Zanimljiva je gradnja od pojačanog armiranog betona u sigurnosno-zaštitne svrhe,²² koju je Gabrić zacijelo upoznao tijekom rada na kompleksu bolnice u Grazu.

Osim te dvije zgrade, Gabrić je u Samoboru izveo i neke manje radove, primjerice piramidu na brdu Tepec nad Samo-

borom, čiji je nacrt sačuvan na razglednici, zatim mali perivoj te stepenište i postament spomen-kipa Majke Božje pred župnom crkvom, kao i grobnicu vlastite obitelji.²³ Prema njegovu projektu sagrađena je i kapelica *Sv. Helene* nedaleko od ceste koja vodi prema Bregani.²⁴

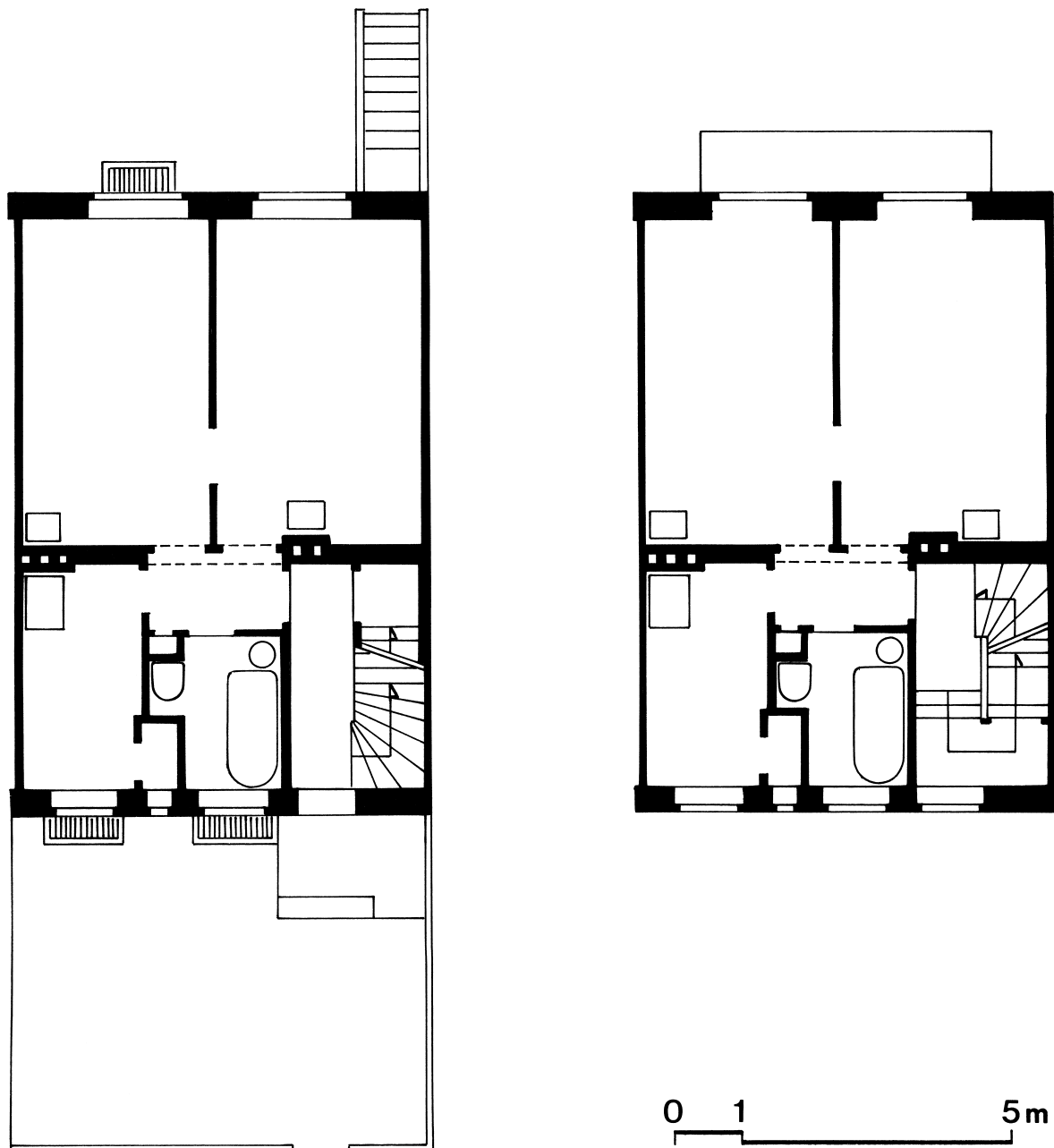

Današnji izgled pročelja štedionice (snimio: A. Žmegač)

Present appearance of the Savings Bank front (photo by A. Žmegač)

Pročelje Samoborske štedionice, izgrađene 1911. g., Trg kralja Tomislava 8, Samobor (nacrt IPU, Zagreb)

The front of the Samobor Savings Bank built in 1911, 8 King Tomislav Square, Samobor (design of the Institute of Art History, Zagreb)

Tlocrt prizemlja i kata obiteljske stambene kuće tipa 2V u Jakovljanskoj (nekad Podgorskoj) ulici u naselju *Prve hrvatske štedionice*, Zagreb, 1935, Državni arhiv u Zagrebu (G. G. XVI O.), za tisak priredila Ivana Hanićar, IPU

Ground-floor and first-floor plan of a 2V type family house in Jakovljanska (former Podgorska) Street in the First Croatian Savings Bank housing estate, Zagreb, 1935, National Archives in Zagreb (G. G. XVI O.), prepared for printing by Ivana Hanićar, Institute of Art History

Djelatnost Franje Gabrića u Zagrebu od 1919. do 1941. god.

Već je spomenuto da se Franjo Gabrić 1919. godine vratio u Hrvatsku. Godine 1903. u službi Građevinskog ureda Zemaljske vlade Štajerske započinje njegovo neprekidno napredovanje u struci, od pomoćnog tehničara – u međuvremenu bio je inženjer 2. službeničkog razreda, potom 1910. inženjer 1. razreda – sve do titule višeg inženjera, odnosno višeg komesara građevinskog ureda Zemaljske vlade 1917. godine. No 1918. nije mu bilo dopušteno prisegnuti u viši položaj zbog sumnje da se iskreno izjasnio kao njemački državljanin.²⁵

Stoga početkom 1919. Franjo Gabrić traži razrješenje koje obrazlaže nesigurnošću svog položaja u službi. Istodobno, natječe se za mjesto u hrvatskoj državnoj upravi, gdje nastavlja službovati kao rukovoditelj novoosnovane građevinske uprave za gradnju Medicinskog fakulteta. Pod njegovim nadzorom adaptirane su sve zgrade Medicinskog fakulteta na Šalati i uređeni instituti; novosagrađen je patološko-anatomski institut, predavaonica anatomskog i farmakološkog instituta i paviljon dermatološke klinike.²⁶ Tu je službu napustio samovoljno 1922. godine; nakon toga postao je ravnatelj građevinskog poduzeća *Pionir d.d.*

Prikaz pročelja i začelja iste kuće u naselju *Prve hrvatske štedionice* (za tisak priredila Ivana Haničar, IPU)

The front and the back of the same house in the First Croatian Savings Bank housing estate (prepared for printing by Ivana Haničar, Institute of Art History)

U sklopu spomenutog poduzeća Franjo Gabrić je vodio nadzor nad nekolicinom značajnih gradilišta u Zagrebu (spomenimo hotele *Esplanadu* i *Milinov* prema nacrtima arh. Sunka, palaču *Vasić* po nacrtu arh. Šena) te sudjelovao pri adaptacijama školskih, bolničkih, poslovnih i privatnih objekata raznih vlasnika, no njegov najznačajniji doprinos povijesti arhitekture u Hrvatskoj do danas uopće nije bio poznat. Otkriven je tek uvidom u njegov osobni dossier, pohranjen u arhivu Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu.

Na prijedlog arh. Ede Šena i ing. Riesznera, koji je bio prihvaćen 4. 12. 1936. godine, Franjo Gabrić imenovan je redovnim profesorom Tehničkog fakulteta Univerziteta u Zagrebu, na katedri *Izrada predmjera i predračuna; upravljanje građenjem i tehnička administracija*. U dužnost su mu stavljena predavanja i vježbe iz predmeta *Izrada predmjera i predračuna; upravljanje građenjem i tehnička administracija, Projektiranje gospodarskih, industrijskih i saobraćajnih zgrada i Enciklopedija građevinarstva*. To imenovanje potkrijepljeno je stručnim mnijenjem prof. Šena i Riesznera, u kojem se Gabriću pripisuje autorstvo projekata za novu Zakladnu bolnicu na Rebru (u suradnji s ing. Juranovićem i arh. Kliskom). No što je još zanimljivije, u istom tekstu piše da »jedan od posljednjih radova jest osnova velikog stambenog naselja na Trešnjevki. Ovom je osnovom prikazano rješenje racionalne izgradnje malih kuća, a po principima savremene nauke o urbanizmu. Ona obuhvaća, osim podizanja zgrada (od kojih je do danas izvedeno 18) i sve ostale radove potrebne za novo naselje. Ovamo spada i parcelacija zemljišta

u gradilišta, izvođenje cesta i kanalizacije. Potonji rad zasjeća u područje građevno-inženjerske struke«. ²⁷

Gabrić spominje autorstvo na projektima nove Zakladne bolnice na Rebru, u suradnji s arh. Kliskom i ing. Juranovićem, u svim verzijama svoje autobiografije, no ostaje nerazjašnjeno zašto je njegovo ime izostavljeno u literaturi. ²⁸ Ambiciozni projekt izgradnje tog bolničkog kompleksa, koji po svojoj tipologiji odgovara modernim arhitektonskim načelima, zasigurno je bio dobra referenca ovog zaboravljenog arhitekta. No njegov autorski doprinos u oblikovanju te prostornom uređenju paviljona ostat će, kako se čini, gotovo nemoguće razlučiti od ostalih suradnika. Činjenica da je njegovo djelo do danas ostalo gotovo nepoznato intrigira stoga što u ozbiljnost i vjerodostojnost mišljenja prof. Šena i Riesznera, koji su pismeno potvrdili Gabrićevo djelovanje, ne treba sumnjati.

Što se tiče osnove naselja na Trešnjevci, neosporno je riječ o naselju *Prve hrvatske štedionice*, u sklopu kojeg je Gabrić projektirao dvadesetak objekata. ²⁹ Dakako, ne treba zaboraviti da je već prilikom predstavljanja ovog naselja potencijalnim kupcima predloženo nekoliko osnovnih tipova kuća, na temelju kojih su arhitekti i građevinski majstori razrađivali raspored prostorija. Donedavno je bilo uvriježeno pripisivati to naselje Zdenku Strižiću, no najnovijim istraživanjima došlo se do saznanja kojim je njegovo autorstvo odbačeno. ³⁰ Strižićevi kritički intonirani stavovi koji se odnose na parcelaciju naselja, koja, prema njegovim riječima, »ni ovaj puta nije došla u ruke arhitekta«, ³¹ kao i negativni

komentari dugačkih nizova kućica (čije je temeljno »opravdanje« štota veća ekonomičnost izgradnje) u ambijentalnom i urbanističkom kontekstu ne pridonose načelno boljoj ocjeni stvaralačke kvalitete Franje Gabrića. No ovaj, usudimo se konstatirati, prosječan stvaratelj svoje je interese ionako usmjerio na rješavanje građevinskih problema i uvođenje što racionalnije izgradnje, koja se u ovome naselju očitovala uporabom kontinuirane ploče. Ta se ušteda na armaturi prvi puta u Hrvatskoj iskoristila upravo pri izgradnji nove zakladne bolnice na Rebru,³² koja je projektirana 1935. godine. Iste godine započinje izgradnja naselja *Prve hrvatske stedionice*, a podatak koji spominje Igor Toš, da je u međuvremenu pronađena narudžba za izvedbu parcelacije na ime inž. Juranovića, daje naslutiti kako su dvojica kolega surađivali i na tom projektu.

Ovom prilikom ne namjeravamo baviti se aspektima valorizacije naselja koje je, uz Antolićevo *Cvjetno naselje*, značajno ostvarenje stambene arhitekture iz razdoblja *moderne*.³³

Uostalom, u već spominjanom Šenovom i Riesznorovom mišljenju, među ostalim, istaknuto je da se Gabrićev »rad kreće na liniji tehničko-konstruktivnoj, a manje na arhitektonsko-umjetničkoj. Nikada ali ne skreće van sfere čistog tehničkog rada u vode birokratizma ili diletantizma. Svaki tehnički rad arhitektonskog značenja može se napokon ispravnom svojom konstrukcijom, dobrom primjenom i solidnom izvedbom materijala smatrati – u duhu današnjeg shvaćanja racionalizacije i stvarnosti u arhitekturi – da stoji na granici umjetničkog stvaranja u arhitekturi.«³⁴

Prema iskazu arhitektova unuka, Franjo Gabrić i sam je bio odmjeren prema vlastitim arhitektonskim postignućima. Stoga ne začuđuje da je do današnjih dana ostao nepoznat, bolje rečeno zaboravljen. Iako nije uspio prijeći granicu te postati nezaobilaznim članom eminentnih stvaratelja hrvatske moderne arhitekture, svojim je pristajanjem uz, za ono doba, moderna arhitektonska načela postigao opus koji nije zavrijedio zaborav.

Bilješke

1 ISG Magazin, 3–4/1996, str. 12, Internationales Städteforum Graz. Zahvaljujem prof. Maxu Mayru, predsjedniku ISG, i g. Hassou Hohmannu, koji me na samom početku istraživanja upozorio na dva izdanja u kojima se spominje Franjo Gabrić.

2 Osobni dossier arhitekta u arhivu Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu; ostavština obitelji Gabrić; Štajerski zemaljski arhiv, Graz.

3 Sagrađena je pod velikim utjecajem zdravstvene ustanove *Steinhof* u Beču, pri čijoj je izgradnji sudjelovao najznačajniji austrijski arhitekt razdoblja secesije, Otto Wagner.

4 »Prema prijateljskoj obavijesti ing. Manfreda Mosinga, projektant crkve bio je svekar njegovog djeda, arhitekt Franz Gabrić, koji je radio u Zemaljskom građevinskom uredu. Kao priznanje za vrlo odgovorno sudjelovanje u projektiranju novogradnje Zemaljske bolnice, Gabrić je dobio zadatak da samostalno projektira zdanje crkve. Franz Gabrić rođen je u Samoboru blizu Zagreba, a sa svojom porodicom živio je u Grazu u kući koju je sam projektirao u ulici Josefa-Marxa br. 5.« **Friedrich Bouvier**, *Crkva 'Presvetog Spasitelja' u Zemaljskoj bolnici* u zborniku *Stadterweiterung von Graz – Gründerzeit*, izdanje Gradskih muzeja Graza, urednik Sokratis Dimitriou, sv. II, Leykam, Graz-Wien, 1979, str. 97–99.

5 *Dehio Handbuch – Die Kunstdenkmäler Österreichs*, Institut za austrijsko istraživanje umjetnosti Savezne uprave za zaštitu spomenika kulture, Anton Schroll&Co., Beč, 1979, str. 133–134.

6 Sudeći prema kopiji crteža pročelja crkve, koji sam dobila od unuka Branka Gabrića i njegove supruge, F. Gabrić je izvorno planirao stilski i dekorativno primjereniju artikulaciju pročelja, koja iz nekog razloga nije bila izvedena.

7 **Friedrich Bouvier**, *Župna crkva 'K najsvetijem Spasitelju' u gradskoj Zemaljskoj bolnici i njen bečki uzor*, Povijesni godišnjak grada Graza, sv. 13, Graz, 1982, str. 127.

8 **Friedrich Bouvier**, *nav. dj.*, str. 128. Autor citira tekst Otta Wagnera objavljen u *Arhitektura našeg vremena*, Beč, 1914.

9 **Friedrich Bouvier**, *nav. dj.*, str. 130, 131. Autor citira izvadak iz dnevnika Otta Wagnera.

10 Tom prilikom toaletne prostorije i liječnička soba, koje su izvorno bile smještene preko puta sakristije, pretvorene su u krstionicu. **F. Bouvier**, *nav. dj.*, str. 136.

11 Fotografije ovog sustava izgradnje kupole donosi Bouvier, uspoređujući je s Wagnerovim vrlo sličnim principom. **F. Bouvier**, *nav. dj.*, str. 137–139.

12 Wagner je pri vrhu unutrašnje kupole postavio četiri prozora, čime je postigao veću transparentnost.

13 Ljubaznošću direktora Štajerskog zemaljskog arhiva, dr. Waltera Brunnera, omogućen mi je uvid u dokumentaciju vezanu uz izgradnju i

opremu crkve. Problem vezan uz spomenute anđele spominje se nekoliko puta. Tako se u dokumentu zavedenom pod imenom »*LAA, Rezens, VI/4 14592 (1910), Krankenhausneubau, K. 1297*« navodi kako su »obje ženske figure s krilima smještene u trokutastim zaglavljima kraj luka portala kapele mogle predstavljati božice slobode ili pobjede, ali nikako ne anđele. Prema najstarijim umjetničkim ostavštinama i u skladu s kršćanskom ikonografijom, gdje se anđeli prikazuju u ljudskom obliku, oni cvatu u vječnoj mladosti, nikada ne stare i prikazuju se bespolno. (...)

Obje upitne 'figure anđela' dakle nikako ne odgovaraju kršćanskoj ikonografiji. Te se ispune gotovo previsoko postavljenih reljefa pojavljuju kao polusjedeće-poluplešuće ženske figure s krilima, u usko pripijeniim lepršavim haljinama kroz koje se naziru umjetnički slabo oblikovani i nelijepo prenatlašeni oblici tijela. Neugodno simetrično grupiranje i snažno izvnuti položaj figura dokazuje nisku umjetničku kvalitetu i unatoč traganju za 'modernim' oblicima oblikovanja vrlo slabo odgovaraju arhitektonski lijepoj, u modernom stilu izvedenoj i slikarski komponiranoj kupolnoj građevini.«

14
Wagnerovu crkvu u *Steinhofu* moguće je posjetiti svega jednom tjedno, i to u određeno vrijeme, dok je ostale dane zatvorena.

15
Osobni podaci iz dossiera u arhivu Arhitektonskog fakulteta.

16
Biserka Dumbović Bilušić, *Formiranje i razvoj urbanog prostora Samobora*, Radovi IPU, br. 19, Zagreb, 1995, str. 21–35.

17
U članku o novim kućama izgrađenim u Samoboru piše da je Kleščićeva ljekarna sagrađena po nacrtu Frana Gabrića, dok su svi obrtnički radovi djelo domaćih majstora. *Samoborski list*, br. 14, 15. 7. 1908.

Uporabna dozvola dodijeljena je pod brojem br. 4366/1908, Arhiv Samoborskog muzeja. Za sav arhivski materijal vezan uz izgradnju u Samoboru zahvaljujem gđi Ivanki Brekalo iz Samoborskog muzeja.

18
Samoborski list, 12. 2. 1911. Arhiv Samoborskog muzeja.

19
Isto.

20
I. Sudnik, *100 godina bankarstva u Samoboru*, Kreditna banka Zagreb – filijala Samobor, 1975, str. 28, 29.

21
Fotografija je otisnuta na razglednici, i na njoj je vidljivo da trg još nosi ime Leopolda Salvatora, što znači da je snimljena prije 1925. godine, kada dolazi do promjene imena. Arhiv Samoborskog muzeja.

22
I. Sudnik, *nav. dj.*

23
»Samoborski list«, 19. 3. 1911.; »Samoborski list«, 11. 8. 1934.; **S. Orešković**, *Samoborske umjetnine*, članak u: *Zbornik radova o 700. godišnjici Samobora 1242 – 1942*, Samobor, 1943, str. 305, 306. Arhiv Samoborskog muzeja.

24
Sastoji se od nenatkrivenog pretprostora i svetišta, s malim otvorenim zvonikom »na preslicu«. **M. K.** (vjerojatno Mirko Kleščić), *Samoborac*, 25. 8. 1925. Arhiv Samoborskog muzeja.

25
Podatke mi je pismeno iznio dr. Walter Brunner, ravnatelj Štajerskog zemaljskog arhiva.

26
Biografski podaci preuzeti su iz osobnog dossiera u arhivu Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu. Gabrić je napisao tri vrlo slične verzije *curriculum vitae*, no sve su nepotpune. Godine 1922. dekan liječničkog fakulteta uputio mu je pismo, u kojem izražava žaljenje što odlazi čovjek koji je »pokazao toliko razumijevanja za ciljeve fakulteta, za njegove potrebe«, zahvaljujući mu na intenzivnoj suradnji. (Dekanat Liječničkog fakulteta Sveučilišta SHS u Zagrebu, br. 2271, 15. 11. 1922, Arhiv Arhitektonskog fakulteta).

U Državnom arhivu u Zagrebu ne postoji dokumentacija vezana uz izgradnju medicinske ustanove na Šalati u godinama koje su značajne za ovo istraživanje, tako da nije poznato u kolikoj je mjeri Gabrić pojedine objekte gradio prema vlastitim nacrtima.

27
Ovo su stručno mnijenje potpisali prof. Šen i prof. Rieszner 18. 11. 1936. godine. Arhiv Arhitektonskog fakulteta, Zagreb.

28

Tomislav Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – nova tradicija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990, str. 80. Autor spominje da je S. Kliska dobio 1. nagradu na natječaju zajedno s Juranovićem i A. Ulrichom. Jedini izuzetak čini A. Laslo, koji u enciklopedijskoj natuknici o Stanku Kliski navodi uz Juranovića i A. Ulricha i Franju Gabrića među autorima Kliničke bolnice na Rebru. **Enciklopedija hrvatske umjetnosti**, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1995, str. 434.

Podaci o izgradnji Zakladne bolnice na Rebru, GPZ – Građevinski odjel, br. 117702–XVI–1936. Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 29. Gabrić je potpisao nacрте za glavnu zgradu, kapelicu, stanove sestara i posluге, zgradu patologije, psihijatrije, te stanove direktora, stažista, vratara, posluге kao i praonicu i kotlovnicu. Interesantno je pripomenuti kako se potpis arh. Kliske ne nalazi na nacртima, dok su Juranovićeви statički nacрти pohranjeni u dossieru. Na jednom od nacрта glavne zgrade osim Gabrićeva nalaze se potpisi Šena, Ulricha te tri nečitljiva potpisa članova Odbora za pročelja.

29

U Jakovljanskoj ulici (nekad Podgorska) Gabrić potpisuje nacрте za kuće br. 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 22; u Gredičkoj ulici kuće br. 13, 21, 23, 25; u Mihovljanskoj br. 17, 20; u Januševačkoj br. 5; u Mirkovečkoj br. 21, 28; u Martijanečkoj br. 17. GPZ – Građevinski odjel. Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 29.

30

Igor Toš, *Koliko je Zdenko Stržić autor naselja na Trešnjevci?*, »Čovjek i prostor« 1/2, Zagreb, 1998, str. 50, 51.

31

Nav. dj., str. 51.

32

Taj mi je podatak dao prof. Mohorovićić, koji je kao Gabrićev asistent imao uvid u zbivanja na gradilištu.

33

Jedan od doprinosa istraživanju i valorizaciji naselja dali su **Radovan Delalle** i **Fedor Kritovac** izložbom i katalogom *Tradicija stanovanja na Trešnjevci – Naselje Prve hrvatske štedionice 1935–1997*, Centar za kulturu Trešnjevka, Galerija »Modulor«, Zagreb, 11. 11. – 6. 12. 1997.

34

Arhiv Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu.

Summary

Sandra Križić Roban

Forgotten Architect Franjo Gabrić

Born in 1877 in Samobor, Franjo Gabrić studied in Austria, where at the beginning of the century he participated in a demanding construction project of the National Hospital. Within the hospital complex he built the church of the Most Holy Saviour, a building whose numerous features of design and form are similar to its model – the church *Am Steinhof* by Otto Wagner. The greatest difference is evident in the decoration, i.e. Gabrić was much more subtle in the application of the Sezession decorative elements than his Viennese colleague. Since this is the only sacral monument built in Styria in the Sezession period, the church to the Most Holy Saviour represents one of the contributions made by Croatian architects in foreign countries.

After returning to his country, Gabrić designed two buildings erected on the main square of his home town of Samobor – Kleščić's Pharmacy and the Samobor Savings Bank. The pharmacy building is prominent for its front design which indicates adopted and skilfully used Sezession stylistic repertory. In 1919 Franjo Gabrić became an employee of the Croatian state administration, where he worked as the manager of the Medical School building administration. He supervised a number of important construction sites in Zagreb, and in 1936 became a full professor at the Technical University in Zagreb. Based on the documentation preserved at what is now the School of Architecture, the ground-plan design of the big housing estate of the *First Croatian Savings Bank* at Trešnjevka can be attributed to him. There had been a number of negative comments concerning the estate even during its construction, whereas Gabrić's contribution can be observed primarily in the context of solving construction problems, introducing building rationalization and supporting modern architectural principles.